BANNAU BRYCHEINIOG

Rhwng y Taf a'r Wysg, dyma'r ardal wreiddiol gyda'r enw Bannau Brycheiniog. Mae'r copaon uchel, y cefnenau hir a'u hwyluswyd yn gwneud y mynyddoedd yn boblogaidd gyda cherddwyr yn y Parc Cenedlaethol; ond mae yna fannau distaw os oes angen. Mae'r gwahaniaeth rhwng y dyffrynnoedd amaethyddol i'r Gogledd a'r bryniau'r De gyda'u hoel diwydiannol yn syfrdanol.

'Artures Hille is iii. good Walsche (almost v. Englisch) miles south west from Brekenok, and in the veri toppe of the hille is a faire wellespring. This hille of summe is countid the hiest hille of Wales, and in a veri cleere day a manne may se from hit a part of Malvern Hilles, and Glocestre, and Bristow, and part of Devenshir and Cornwale. Ther [be] other diverse hilles by Artures Hille, the wich, with hit, be communely caullid Banne Brekeninuc. (1536-9) Leland

Pen y Fan 886m SO 013216

Mae *pen* 'copa' + *y* + *ban* 'pigyn, pwynt, mynydd' yn ei ffurf dreigliedig yn enw digon syml i'w ddehongli; hefyd, yn gysylltiedig â Chernyweg *ban* 'uchder', Gwyddeleg *binn*, *benn* 'copa, penrhyn. Fe geir Y Fan a The Vann ar fap Bowen 1729 a Pen-y-van 1830 AO. Un hen enw ar y mynydd oedd Cader Arthur neu Cadair Arthur [nodwch bo sawl enw Arthur's Seat ac ymlaen ym Mrhydain]. Ond un hen enw a ddefnyddiwyd oedd Cader neu Gadair Arthur, ond fe gyfeiriwyd at y mynydd fel Caer Arthur gan Giraldus Cambrensis (Gerallt Cymro) yn y 12fed Ganrif, gyda'r sillafiad *kaer* 'caer'. Yr oedd *kaer, kair* yn sillafiadau cyffredin ar un adeg [e.e. kairdif i ddynodi Caerdydd].

Yn yr Itinerarium gan Giraldus, fe welir: *'….. quorum principalis Kaerarthur dictus, id est, cathedra Arthuri, propter gemina promontorii cacumina in cathedra modum se preferentia …..'* (yr uchaf yw Caer Arthur, neu 'sedd' Arthur, oherwydd dau gopa penrhyn, yn dangos ffurf y sedd). Dim ond yn yr ail rhan o'r disgrifiad mae Giraldus yn cyfeirio at *cadair* 'sedd'. Yr oedd Giraldus yn gyfarwydd a'r ardal a nid camgymeriad oedd y defnydd o *Kaerarthur.*

A'i hyn oedd y cyfnod pryd y dechreuid y cymysgiad(?) rhwng y gair *cadair* a **cader* 'caer'. Mai'n ymddangos y bod Giraldus wedi drysu braidd yn ei ymgais i roi esboniad i'r enw; oherwydd nid yw'n sôn am yr elfen *kaer* 'caer'. Hyd yn oed yn y geiriadur Y Gymraeg yn ei Disgleirdeb (1804) Thomas Jones, fe roedd: Cader (Castel) diffynfa. A strong or fortified place.

Cofnododd Lewis Glyn Cothi 1420-90 yr un hen enw fel Ban Uwch Deni; ac yn hwyrach eto fe welir ffurf debyg *'ym mlaenau Cwm Llwch wrth droed Bannuwchdeni'* yng ngwaith Sion Dafydd Rhys 1534-1609. Enwau sydd yn dangos yr elfennau *ban* 'copa' + *uwch* 'uwchben' + *deni (?),* ….. sef elfen dywyll iawn. Ond, fe welir bo'r elfen -deni yn debyg i'r elfen olaf yn y ffurfiau a welir ar y mapiau cynnar. Fe geir Monythdenne, Monuchdennye hil a Monughdenny hill 1578 Saxton, Monuchdeiny Hill 1610 Speed, Monuchdeny Hill 1729 Bowen.

Llygriad y gair mynydd yw'r monyth, monuch, tra bo'r elfennau -*deni*, -*denny* yn debygol o godi o'r term Brythoneg **dinn*, Cymraeg *din, dinas* sy'n gysylltiedig â'r Wyddeleg Canol *dinn* genidol *denna* 'amddiffynfa, uchder'. Yn y Gwyddeleg mae dinn, denna yn cael ei seisnigeiddio yn aml i -denny, -dinnie neu dinny. Mae'r saesnigeiddio i'w weld yn yr Alban hefyd, fel yn Dunnicaer & Auchindinny, Swydd Aberdeen; Baldinnie, Fife. Os nad yw'r term yn cyfeirio at y copa, ond yn cyfeirio at amddiffynfa, mae sawl caer yn agos at y mynydd. Mae yna awgrymiad mai camgymeriad trawsysgrifol o'r ffurf Benni, neu'r Fenni sydd; neu, hyd yn oed ffurf llygredig lleol y gair *tenau* 'cul'.

Corn Du 873m SO 008213

Corn 'pig, pigfain', cysylltiedig â Chernyweg a Llydaweg *corno* 'corn' Hen Gymraeg *corno*- 'corn', tebygrwydd i gorn anifail, corn yfed; neu, mewn termau topograffig cyffredinol unrhyw nodwedd ffurf pigog neu ffurf gonigol. Yn ddiweddarach, defnyddiwyd y cyrn amrywiad Cymraeg Canol i

Mynyddoedd.co.uk

ddynodi siapiau bryn conigol neu byramidaidd. Unwaith eto enw topograffigol sydd wedi codi oherwydd effaith agwedd ar y mynydd; sef tywyllwch y cysgod, sydd yn debygol o barhau trwy'r dydd. Felly, mae'r corn yn edrych yn dywyll iawn; oherwydd hyn fe roddwyd yr ansoddair du arno. Y Fan-corn-du AO 1832. I ddechrau, copaon dwbl Pen y Fan a'r brig, a welir o Aberhonddu, a arweiniodd at yr enw Bannau Brycheiniog yn y lle cyntaf yn hytrach na'r ystod ehangach.

Cribyn 795m SO 024213
Bachigyn ar y gair *crib* 'cefnen' yw cribyn, mae yn fyrrach mewn cymhariaeth i Gefn Cyff a Chefn Cwm Llwch naill ochr ar llall. Wedi ei gofnodi fel Y Gribyn AO 1833.

Y Waun Rudd 769m SO 062206
Wedi ei ysgrifennu fel Waun Rydd; mae'r rhan gychwynnol yr enw Waun Rudd yn adlewyrchu natur eithaf gwastad y mynydd. Y gair *gwaun* 'tir gwastad uchel a gwlyb, rhostir agored'. Fel arfer, nid yw Hen Gymraeg *gouon*, Hen Gernyweg *guen*, Llydaweg *gueun* 'marsh', yn cael ei ddefnyddio ar gyfer y copa. Mae ail ran yr enw yn adlewyrchu'r lliwiad cyffredinol; rhudd 'coch, brown', Hen Gymraeg *rud* 'coch, llwydgoch'. Mae yna enw arall gerllaw, sef Carn Pica.

Mae'r enw Carn Pica yn rhoi mwy o bwyslais tuag at y brig, ac yn ddisgrifydd o ffurf letem y mynydd o'r dwyrain. Er y gellir defnyddio'r gair *carn* 'carnedd, crug, bol neu dwmpath' yn enwau bryniau a mynyddoedd lle mae (neu efallai fod) pentwr o gerrig garw wedi'u pentyrru i ffurfio twmpath claddu cyn-Gristnogol mae'n debygol nad yw hyn yn gywir, gan fod yr hyn sy'n cynnwys carneddau yn gymharol fodern. *Pica* 'pig bychan', bachigyn yr Hen Saesneg *pic* 'pike, spike, peak'.

Y Fan Las 754m SO 055204
Bwlch y Ddwyallt yw'r unrhyw enw ar gyfyl y mynydd ar fapiau'r AO heddiw; ond, Y Fan Las oedd yr unig enw ar fapiau cynnar yr Arolwg. Gwelir yr enw, yn gudd braidd fel Y Graig Fan Las, yn (SO 053197). Gall yr elfen (g)las gyfeirio at y mannau cysgodol, yn hytrach na glas 'llwydwyrdd' y llystyfiant.

Cefn Cul 742m SO 014194
Enw topgraffigol ardderchog ar y mynydd, mae cefnen gul dros ben yn cysylltu'r mynydd gyda Chorn Du.

Tor Glas 730m SO 041196
Yr enw a roddir ar y mynydd ar fap AO 1832, mae'r enw bellach gryn bellter i lawr y bryn. Synnwyr gwraidd Brythoneg **torra* 'chwydd, ymestyniad', Hen Gymraeg *torr* 'bol, stumog'; wedi cael ei gynnal mewn Llydaweg *teur, tor*, Cernyweg *tor* a Chymraeg tor 'bol, stumog'. Fodd bynnag, mae'n debyg bod ei ddefnydd fel disgrifydd topograffig ar gyfer 'tomen o greigiau' a 'bryncyn' yn ddatblygiad diweddarach. Mae'r ail elfen, glas yn cyfeirio at y lliw llwydwyrdd.Tor Glase 1816, Tor-glâs AO 1836.

Fan y Big 719m SO 036206
Ban 'copa pigfain' + y + big – ffurf dreigliedig y gair pig 'pigyn, pwynt'; neu, 'gulfin aderyn'. Mae'r gair pig, benthyciad o'r Hen Saesneg pic 'pike, spear' yn rhoi synnwyr o gopa ffurf gaing neu letem; neu, un gyda charn arno. Hefyd, rhaid nodi, yn agos at y copa, bo'r creigiau tywodfaen yn ymestyn allan i ffurfio pig neu 'gulfin aderyn'.

Allt Lwyd 654m SO 079189
Enw'r ysbardun sy'n ymestyn i lawr o Waun Rydd. *Allt* 'uchder, clogwyn, llethr serth', Cernyweg *alls*, Hen Gymraeg *alt*, + *llwyd* 'llwydwyn' yn gysylltiedig â Hen Gernyweg *luit*, Hen Lydaweg *loit.* Ni ellir disgwyl i enwau lliw yn y dirwedd fod yn gyson yn eu cymhwysiad. Er enghraifft, mae newidiadau golau oherwydd amser o'r dydd, pellter, amser o'r flwyddyn a chysgod i gyd yn effeithio

Mynyddoedd.co.uk

ar y lliwiau a welir.

Twyn Mwyalchod 642m SO 022176
Nid oes copa nodedig, llechweddi graddol sydd yn ymestyn i fynnu tuag at y pwynt triongli a dyma'r enw agosâ. Unigol y mwyalchod yw *mwyalchen* 'aderyn du', Hen Gernyweg *mowlh*, Llydaweg *moualch* o'r Frythoneg **mesalka* 'aderyn du'. Hefyd, tybed os oedd aderyn y mynyddoedd Mwyalchen y Graig: *Turdus torquatus* yn yr ardal.

Y Gyrn 619m SN 989216
Curn, cyrn 'pentwr, crug; côn; mwdwl: yn aml yn cael ei gymysgu gyda lluosog y gair *corn* 'pen mynydd, pig', fe welir bod y mynydd yn edrych yn gonigol o'r De. Gyda'r fannod y ar flaen enw'r mynydd mae'r enw yn ei wneud yn arbennig i'r boblogaeth leol. Wedi ei gofnodi fel Green Hill ar fap Greenwood 1828.

Y Garn Felen 617m SO 087137
Felen yw'r ffurf fenywaidd ar y gair *melyn* 'melyn afiach, gwelw, brown'. Ceir sawl carn yn agos i'r copa, ond yr enw arall oedd yn yr ardal ar fap 1832 yr AO oedd Carn y Bugail.

Twynau Gwynion 570m SO 0812
Twynau 'crug, tomen, twmpath' + *gwynion* – ffurf lluosogol y gair gwyn. Calchfaen yw creigiau'r ardal ac felly mae'r creigiau yn edrych yn wyn iawn, i gymharu a gweddill y tirwedd. Ar un adeg Cefn Hir oedd yr enw i'r ar y bryniau ac i'r Dwyrain uwch Ddyffryn Crawnon hefyd; mae'r enw wedi diflannu oddi ar y mapiau.

Yr Allt 565m SO 056162
Wedi ei nodi fel Corlan yr Allt gan rai; *corlan* ' defeity, ffald' + *allt* 'llechwedd, llechwedd coediog, clogwyn, codiad'.

Bryn 562m SO 072227
Enw disgrifiadol ar fryn amlwg ar ddiwedd gefnen hir yn ymestyn i lawr o Waun Rydd. Gair hynafol yw *bryn* 'mynydd-dir', ceir Hen Wyddeleg *bruinne* 'bron', o'r Indo Ewropeaidd **bhreus*; 'codiad tir, bron, mynydd bach'. Wrth edrych ar fapiau'r AO cynnar fe welir mai Bryn oedd yr unig enw hyd yn y cyfnod cyn 1832, cyfnod yr arolwg cyntaf; cofnodwyd Cefn y Bryn a Phen y Bryn hefyd.

Y Garn Fawr 557m SO 123151
Carn 'carnedd' + *mawr* 'eang', ond mae'r carn ar y copa wedi ei chwalu'n llwyr, ond fe roedd yn un eang ar un adeg. I'r Dwyrain, ceir ogof ddiddorol i speleolegwyr yn agos at y copa, a elwir yn Ogof Fawr; fodd bynnag, yr hen enw oedd Tylles Fawr, tylles 'ffau, gwal'. Fe'i gelwir hefyd yn Ogof y Siartiwr pan ym 1839, fe wnaeth y Siartwyr bentyrru arfau ym mynedfa'r ogof cyn eu gorymdaith i Gasnewydd.

Trefil Ddu 557m SO 104141
Hwn oedd enw'r bryn ar fap cynnar yr AO a Greenwood 1831, erbyn heddiw mae'r enw dros 1km i ffwrdd, yn (SO 114132). Enw sydd wedi gweld sawl yn cynnig esboniadau. *Tir* 'ardal' + *foel* 'llwm, bryn' + *du* 'tywyll', ac yn wrthgyferbyniol i'r Tir Foel Las. Fe gynigwyd hefyd yr esboniadau: *tref* 'anheddfan' + *mil* 'anifeiliaid'; a, *tref* 'anheddfan' + enw personol fel Eiliw? Yn hwyrach, os nad oedd cysylltiad â'r elfen tref, oedd llygriad o air fel trwfwl, *tryfwl* 'pentwr, swp' yno; neu, llygriad *tryfal* 'triongl', i ddynodi fforch afonig. Yn y Badminton Deeds gwelir Trevelde 1646, Truvill 1704, Trevill 1766 a Trevil Du 1807; ond i Theophilus Jones 1805 Tir voel ddu.

Blorens 555m SO 273121

Mynyddoedd.co.uk

Blorens ar lafar Cymraeg heddiw, enw sydd yn anodd ei ddehongli, ond un sy'n debygol o godi o *blawr* ‘llwyd, llwydlas, gwelwlas’ [+ -*ais* 'cefnen'(?)], Gwyddeleg Canol *blar* ‘llwyd’, yn deillio o'r Celteg **blāros*. Tybed od yw'r enw yn cyfeirio at ei liw ar ben bore glas ond rhaid cofio *blawr* 'llwyd golau, gwyn' a 'cochlyd, brown' hefyd. Blorenge a roddwyd yn aml yn Saesneg fel enw’r mynydd. Bloreis 1263 Calendar of Ancient Correspondence in Wales, Bloreys 1348 cofrestrau Plwyf Conwy, Blorench Hill 1610 Speed a Blorench yn 1781, Blorenge 1832 OS.

Twyn Ceiliog 552m SO 099129
Gall y gair *ceiliog* 'cockerel' gyfeirio at Ceiliog Du'r Mynydd (Grouse). Ond os y term *cil* 'cornel, cilfan' + -*og* 'cysylltiad a, tueddiad i' sydd, mae yn cyfeirio at y tirwedd. Twyn Cilog 1832 AO.

Tor y Foel 551m SO 114195
Mae’r gair tor yn y man yn cyfeirio at fryn amlwg, weithiau wedi ei gofnodi fel Twr y Foel, *twr* 'pentwr'; hefyd Tir y Foel, ac ar fap William Rees 1933, fel Tyr y Foel.

Allt Ddu 550m SO 027241
Mae'n debygol bod yr enw y'n ymwneud â *allt* 'llethr, llethr coedog, clogwyn' + *du* 'tywyll'; fodd bynnag, defnyddir du 'chwerw' mewn rhai safleoedd fel disgrifydd ar dir cas neu man agored a gwyntog.

Trefil Las 541m SO 123145
Mae’r enw ar y bryn tua 1km i ffwrdd, yn (SO 124136); ond ar fap Greenwood, hwn oedd yr enw ar yr uwchdir. Y term *glas* ‘llwyd’ yn ei ffurf treigliedig; ond Tir voel glas oedd yr enw i Theophilus Jones 1805, gweler Trefil Ddu uchod. Y *glas* 'llwydwyrdd' neu 'llwyd' sydd yn debygol yn y man.

Twyn Cil Rhew 540m SO 017242
Nid yw'r twyn 'cefnen' yn fryn cywir, yn hytrach pen neu ddiwedd yr esgair sy'n ymestyn allan, i lawr tua'r gogledd o Ben y Fan. Gyda'r enw yn disgrifio safle ble mae *twyn* 'bryn, rhiw, allt' + *cil* 'encil, enciliad, congl'; Llydaweg *kil*, Cernyweg *kyl* 'encil, rhan gefn' yn cadw'r rhew 'iâ, barrug'. Killyrew 1729, Killyrhiw 1797.

Bryniau Gleision 538m SO 084161
Bryniau 'copaon' + *gleision* - lluosog y gair *glas* 'llwydwyrdd, llwyd' sydd yn y mynyddoedd. Cymharer â Chernyweg *glas*, Hen Wyddeleg *glas* 'gwyrdd, llwyd'; o'r Brythoneg **cuneglas*. Brinne Gleision 1816 Adroddiad y Comisiwn Brenhinol.

Twyn Du 533m SO 082204
Twyn 'bryncyn' bach ar y sbardun sy'n ymestyn i lawr o Waun Rydd.

Tŵr Pen Cyrn 529m SO 203145
Mae nifer o garneddau, pentyrrau cerrig a chylchoedd cytiau yn yr ardal o amgylch y copa; mae eu presenoldeb yn cael ei adlewyrchu yn yr enw - sef *pen* 'copa, top' + *cyrn* 'tomen, twmpath, carnedd'. Mae’n debyg nad yr elfen enw cychwynnol yw *tŵr* ‘adeiladwaith castell’ [a fenthycwyd o Saesneg Canol *tower*] ond *twr* ‘pentwr, chwydd’.

Tormwnt 528m SO 039154
Mae'r enw Tormwnt i'w weld ar fapiau'r AO heddiw; ond, ar y mapiau gwreiddiol mae'n bosib dod o hyd i Tor Mwnt. Rhostir eithaf gwastad yw’r brig, ond mae’r llethrau isaf yn fwy serth, felly byddai’r gair *tor* ‘pentwr’ ac nid *tor* ‘copa creigiog’ yn ddigonol. Benthycir y geiriau *mwnt* a *mwnd*, y ddau yn golygu 'domen, twmpath, bryncyn, bryn' o'r gair Saesneg *mount* ‘mynydd’ (- ei hun wedi'i fenthyg o'r Ffrengig *mont*). Wedi ei gofnodi fel Tarren Tormwnt ar adegau a Gwaun Tormwnt yn 1828 ar Fap Greenwood.

Mynyddoedd.co.uk

Y Garn Caws 516m SO 129168
Gall *caws* fod yn enw ar gyda bryn ffurf lletem; neu, carn ffurf lletem; ond, oes llygriad gair fel *cawsai, cawse* 'llwybr uwch corsdir, sarn' neu 'llwybr llechfaen' tybed, yn rhoi cysylltiad i lwybr hynafol. Gweler carn yr Oes Efydd yn chwâl yn agos i'r copa, a rhes o gerrig ar y llechweddau gogleddol.

Allt Forgan 513m SO 066177
Allt 'llechwedd, llechwedd coediog' + Morgan; gellid rhoi'r enw i'r tir sy'n gysylltiedig â'r person. Allt Vorgan 1639 Llawysgrif Wynnstay, Allt vorgan 1644 Llawysgrif Brondyffryn.

Bryn Cefnog 510m SO 086159
Disgrifiad ardderchog ar fryn sydd wedi ei ffurfio gyda nifer o gefnenau neu gopaon bychan.

Mynydd y Garn Fawr 503m SO 270099
Carn y Defaid yw’r carn mawr yn yr enw, a mae carnau eraill yn yr ardal. Fe weli'r y term carn fel enw ar llawer o nodweddion twmpathog hynafol yn nifer o leoliadau, a nid yn unig yng Nghymru. Mae carneddau yn yr Alban a charneddau ar fynyddoedd Iwerddon hefyd, e.e. An Carn.

Twynau Gwynion 498m SO 067108
Lluosog *Twyn* 'bryncyn, copa' yw'r *twynau*. Twyneu Gwynion 1832 OS.

Twyn y Llyn 486m SO 108161
Twyn 'bryncyn, pentwr, copa, top' + *llyn* 'pwll'. Oedd yna bwll yn yr ardal corsiog i'r dwyrain o'r copa?

Y Garn Ddu 462m SO 027124
Wrth edrych ar fapiau'r AO fe welir sawl carn yn agos at y bryn, ond mae'r carn a ddynodir fel Garn Ddu tua chilomedr i ffwrdd i'r Dwyrain, yn (SO 036126).

Cefn Cil Sanws 461m SO 024103
Cefn 'cefnen' gyda'r ystyr arferol y gair *cil* ‘congl, encil’; neu, 'lle o'r neilltu'? Ond, rhaid nodi'r ffurf Gaeleg *cil, kil* 'eglwys'. O bob tebyg, ffurf llygredig y Lladin *sanctus* 'sanctaidd' yw'r sanws; ond, dywedir rhai mai enw personol sydd. A oedd meudwy diarffordd yn yr ardal, yr oedd rhai mynachod Cristnogol cynnar yn safleoedd distaw. Fe nodwyd fel Tir Kil Sanws 1614 a Kilsaunws 1664/5 Llawysgrifau Penpont, Cilsanos 1849 Samuel Lewis.

Twyn Croes 452m SO 038129
Twyn 'bryncyn, tomen' + *croes* 'pawl ffurf croes?'. Fel y gwelir ar nifer o fryniau a bylchau gyda’r enw croes; yr oedd nod y groes yn dynodi safle ar ffin tir eglwysig. Oedd y groes yn gysylltiedig a Chil-sanws uchod?

Bryn Melyn 441m SO 199185
Bryn 'mynydd bach' + *melyn* 'eurliw'. Mewn enwau topograffigol ystyr y term melyn yw brown neu welw, yn hytrach na liw euraidd cywir.

Twyn Wenallt 441m SO 244125
Twyn Wenallt yw’r enw ar y hen fapiau, mae *twyn* 'bryncyn, pentwr, clawdd neu fryn' yn disgrifydd eithaf cyffredin yn y bryniau o gwmpas, wedi'i gysylltu â *(g)wen* 'gwyn' + *allt* 'llechwedd serth'. Gweler yr enw Gilwern Hill (SO 238129), fe'i enwir ar ôl y pentref islaw; hefyd, yn (SO 244125) mae yna enw Carreg Gywir; y tebygrwydd yw mai *cywir* yn y synnwyr 'manwl gywir' yn hytrach na 'pwyllog, dilys' sydd, gan ei fod yn cyfeirio at maen ffin. Twyn y Wenallt 1832 OS.

Mynyddoedd.co.uk

Coetgae’r Gwartheg 422m SO 023115
Coetgae 'lloc gwrych' + *gwartheg* 'da-byw', Cernyweg *gwarthek*. Mae'r ardal o amgylch y bryn yn dangos presenoldeb llawer o ddefnydd tir cyn-hanesydd ac un math o hwsmonaeth anifeiliaid a ddefnyddid yn yr ardaloedd anial oedd dod â da byw o borfa i lawr i'r lloc dros nos. Prysgwydd neu wrych drain yn wreiddiol, yn hwyrach cael eu gwneud yn barhaol gyda waliau a/neu fanciau'n cryfhau'r lloc. Gwelir y newid yn yr hwsmonaeth yn natblygiad ystyr y term coetgae. Yn wreiddiol, tir wedi'i amgáu â gwrych oedd y *coed* + *cae,* term a ddatblygwyd yn ddiweddarach i ddynodi unrhyw gae neu loc. Ni ellir tanbrisio pwysigrwydd gwartheg i gymdeithasau amrywiol o'r oesoedd cyn-hanesyddol hyd at yr Oesoedd Canol; roedd gwartheg yn fesur o gyfoeth a statws cymdeithasol.

Y Wenallt 356m SO 113215
Defnyddir y term wenallt yn y tirwedd mewn rhai mannau i ddynodi *(g)wen* 'gwyn' + *allt* 'bryn, lechwedd'; llechwedd agored, tir sy’n llygad yr haul ar ben bore neu ardal sydd yn gwynebu’r de. Yn wrthgyferbyniol i'r ffurf a welir yn aml, sef Y Dduallt.

Mynyddoedd.co.uk